

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Правові позиції Конституційного Суду України: поняття, суть і можливості перегляду

В. Овчаренко

Голова Конституційного Суду України

У статті порушуються актуальні питання визначення поняття, суті, правової природи та юридичної сили феномену правових позицій органів конституційної юрисдикції, а також їх місця і ролі у системі законодавства. Особливу увагу автор приділяє дослідженню підстав та умов для можливого перегляду правових позицій Конституційного Суду України.

Ключові слова: герменевтика, джерела права, правовий досвід, конституційний контроль, правова позиція, прецедент, юридична психологія, феномен, феноменологія, форма права, конституційна юстиція.

(Продовження)

Дослідження феномену правових позицій Конституційного Суду України було б неповним без детального вивчення ще одного питання — можливості їх перегляду, уточнення або змінення.

Один із засновників феноменології права (від грец. *phainómenon* — те, що з'являється, і *lógos* — вчення) — напряду філософії права, що вивчає право як феномен і ґрунтується на положеннях філософського методу виявлення явищ-феноменів у дійсності, німецький філософ Е. Гуссерль вважав, що будь-який акт свідомості ґрунтується на попередніх актах, визначається ними, тобто перебуває у «живому» зв'язку з попереднім досвідом і передбачає (визначає) наступні акти свідомості. Інакше кажучи, свідомість будується на основі «живого» зв'язку минулого, сучасного і майбутнього. І кожне сприймання відбувається в часовому горизонті. Тому будь-яке суще дано, з одного боку, в «просторовому» світі (зумовлено позицією свідомості в бутті), з іншого — в часовому горизонті (у горизонті внутрішнього досвіду свідомості)¹.

Феноменологія Е. Гуссерля мала значний вплив на наукові погляди засновника юридичної герменевтики Г.-Г. Гадамера, оскільки саме феноменологія займається з'ясуванням змісту і значення феноменів, а це безпосередньо пов'язано з розумінням і тлумаченням. Водночас розуміння і тлумачення завжди спрямовані на пошук значення. Ці дві процедури мовби злиті, і в цьому пункті феноменологія і герменевтика перетинаються.

У теорії конституційного права ці наукові напрацювання знайшли своє застосування при розробці концепції «живої» конституції та концепції «динамічного» тлума-

¹ Підручники онлайн. Феноменологія / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/5165/45/>

чення. Згідно з останньою, як зазначається у юридичній літературі¹, прецеденти тлумачення права утворюються за певною схемою. Ця схема, як і будь-яка інша, прагне до вирішення внутрішніх конфліктів, досягнення якомога більшої когерентності (від лат. *cohaerens* — що знаходиться у зв'язку). Тому, з одного боку, орган конституційної юрисдикції намагається дотримуватися попередніх прецедентів тлумачення права, а з іншого — він не може та не повинен цього робити, якщо прецедент є помилковим, необґрунтованим або не відповідає сучасному розумінню.

Хоча таке трактування ролі й місця прецеденту в теорії та практиці конституційного правосуддя не можна визнати бездоганим, слід зазначити, що воно знаходить підтримку більшості знаних вчених-конституціоналістів.

Однак одним з його недоліків, на наш погляд, є те, що воно формувалося під впливом довільного зрівняння юридичної сили процесуальних ухвал та сформульованих у них правових позицій з правовими позиціями, викладеними у рішеннях/висновках Конституційного Суду України.

Зокрема, М. Тесленко стверджує, що правові позиції містяться також в ухвалях Конституційного Суду України про відмову в прийнятті звернення і про припинення конституційного провадження, та поділяє такі ухвали на «позитивні» й «негативні». На її думку, зміст «негативної» ухвали передбачає відмову суб'єкту звернення на підставі статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі — Закон). «Позитивний» зміст ухвали Конституційного Суду України полягає в тому, що останній на підставі раніше сформульованих правових позицій в інтересах суб'єкта, що звернувся до нього, може давати висновки з аналогічної категорії питань, які усуватимуть можливі колізії².

На практиці це нерідко призводить до безпідставного протиставлення різних за юридичною силою актів Конституційного Суду України. Наприклад, П. Рабінович відносить до контроверсійних (лат. *controversia* — суперечка, зіткнення; від *contra* — проти і *vertere* — повертати, обертати) правові позиції Конституційного Суду України, сформульовані у Рішенні від 29 січня 2002 року № 1-рп/2002 та Ухвалі від 14 березня 2002 року № 3-уп/2002, а також в Ухвалі від 5 лютого 2008 року № 6-у/2008 та Рішенні від 26 червня 2008 року № 13-рп/2008³. Я. Барташевська вважає, що у Рішенні від 17 вересня 2008 року № 18-рп/2008 Конституційний Суд України переглянув правову позицію, сформульовану в Ухвалі від 3 липня 2008 року № 26-у/2008⁴.

¹ Рабінович С. П. Конституційно-правовий статус людини : можливості удосконалення в Україні : моногр / П. М. Рабінович, О. З. Панкевич, С. П. Добрянський та ін. // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Наук.-дослідн. ін-ту держ. будівництва та місц. самоврядування Нац. акад. правов. наук України. — Вип. 24. — Л. : ЛОБФ «Медицина і право», 2012. — С. 58–72.

² Тесленко М. В. Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України / М. В. Тесленко // Вісник Конституційного Суду України. — 2003. — № 4. — С. 41.

³ Рабінович П. Перегляд Конституційним Судом України власних правових позицій як засіб охорони функцій Основного Закону / П. Рабінович, В. Гончаров // Вісник Конституційного Суду України. — 2011. — № 4–5. — С. 149–150.

⁴ Барташевська Я. Ю. Перегляд Конституційним Судом України власних рішень як засіб охорони Конституції та прав людини / Я. Ю. Барташевська // Цінності сучасного конституціоналізму. V Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідом. Міжнар. наук. конф. (28–29 вересня 2012 року). — Х., 2012. — С. 159.

Однак не можна не враховувати об'єктивні обставини, які свідчать, що процесуальна ухвала та рішення/висновок Конституційного Суду України за своєю юридичною силою суттєво відрізняються.

Зокрема, рішення/висновок приймається на пленарному засіданні за умови, що його підтримала кваліфікована більшість конституційного складу Конституційного Суду України (не менше 10 суддів). Натомість процесуальні ухвали з питань відкриття конституційного провадження у справі приймаються на засіданні Конституційного Суду України простою більшістю суддів, які беруть у ньому участь. На відміну від пленарного засідання, що є повноважним за умови участі не менше 12 суддів, на засіданні питання, віднесені до їхніх повноважень, можуть вирішувати 11 суддів. Нескладно підрахувати, що текст процесуальної ухвали може бути прийнятим за умови його підтримки лише третиною конституційного складу Конституційного Суду України (до речі, саме так і було прийнято зазначену Ухвалу від 5 лютого 2008 року № 6-у/2008).

Відмінною характеристикою юридичної природи процедурних (процесуальних) актів (ухвал) є те, що вони, зазвичай, стосуються процесуальних питань і мають проміжний характер, тобто є результатом завершення певної стадії провадження. Ці акти, як правило, приймаються простою більшістю від присутніх на засіданні суддів Конституційного Суду України, і тому роз'яснення, поняття, доктрини або дефініції, що містяться в цих актах, не можуть відображати колективну думку органу конституційної юрисдикції, оскільки остання формується більшістю від його конституційного складу та виключно за зазначеними принципами юридичної психології.

Існує ще одна суттєва відмінність у юридичній силі ухвали та рішення/висновку Конституційного Суду України.

Як зазначалося, рішення/висновки Конституційного Суду є обов'язковими до виконання на всій території України, остаточними і не можуть бути оскаржені (стаття 150 Конституції України). Натомість процесуальна ухвала, зокрема про відмову у відкритті конституційного провадження за конституційним поданням/зверненням, є остаточною лише щодо конкретної справи та виключно у контексті конкретного конституційного подання/звернення.

Річ у тім, що статтею 45 Закону визначено виключний перелік підстав для відмови у відкритті провадження у справі в Конституційному Суді України, а саме:

- 1) відсутність встановленого Конституцією України, цим Законом права на конституційне подання, конституційне звернення;
- 2) невідповідність конституційного подання, конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, цим Законом;
- 3) невідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні, конституційному зверненні.

Очевидно, що пункти 1, 2 цієї статті Закону можуть бути застосовані виключно до конкретного конституційного подання/звернення. Тобто у разі, якщо до Конституційного Суду України надійде інше конституційне подання/звернення з аналогічних питань (або подане відповідним суб'єктом, або у якому буде усунуто невідповідність вимогам Конституції України та Закону), останній може прийняти це подання до розгляду справи по суті. До речі, Ухвалою від 5 лютого 2008 року № 6-у/2008 Конституційний Суд України відмовив у порушенні конституційного

провадження саме на підставі пункту 2 статті 45 Закону, тому мав повне право відкрити таке провадження за іншим конституційним поданням, у якому, на його думку, було усунуто невідповідність вимогам законодавства. Тобто у цьому та аналогічних випадках не може йтися про перегляд правової позиції органу конституційної юрисдикції.

Таким чином, на наш погляд, слід підтримати позицію А. Головіна, який, зокрема, зазначає, що не можна погодитися з досить поширеною в наукових колах думкою про те, що правові позиції Конституційного Суду України можуть бути сформульовані в будь-якому його акті, в тому числі у процесуальних ухвалах і навіть в окремій думці судді¹.

Дійсно, оскільки правові позиції Конституційного Суду України де-факто отожднюються з його офіційною думкою (сукупним продуктом окремих думок щодо правових питань, які відіграють роль групового правового світогляду), то такий статус можуть мати лише ті роз'яснення, догми, концепції, поняття чи дефініції, що схвалені встановленою законом більшістю від конституційного складу Конституційного Суду України.

Водночас викладене не означає, що орган конституційної юрисдикції повинен вперто дотримуватися правової позиції, навіть тієї, що отримала підтримку кваліфікованої більшості його складу. Як переконає досвід діяльності конституційних судів Європи та країн СНД, це далеко не так, і за певних умов перегляд правових позицій є не тільки можливим, а навіть необхідним. Тому, на наш погляд, слід детально розглянути такі умови в аспекті можливостей їх упровадження в діяльність Конституційного Суду України.

Конституція України та Закон не передбачають можливості перегляду чи зміни правової позиції. Та, як слушно зауважує П. Ткачук, у виняткових випадках заради врахування реалій життя при прийнятті нових рішень Конституційний Суд України повинен мати право відійти від своєї попередньої правової позиції. Крім того, Конституційний Суд України може розвивати і збагачувати у смисловому та змістовному відношеннях свої попередні правові позиції².

Його думку поділяє А. Верещагін, який зазначає, що «рішення Конституційного Суду володіють вищим ступенем нормативної сили, оскільки вони не можуть бути переглянуті ніким, включаючи сам Суд, крім деяких особливих випадків»³.

З цим, безумовно, слід погодитися виходячи, зокрема, й з концепції «живої» конституції, яка нині не тільки знайшла підтримку у більшості вітчизняних та зарубіжних конституціоналістів, а й застосовується Європейським судом з прав людини. Однак потрібно мати на увазі, що перегляд правової позиції не означає перегляду рішення, у якому її було сформульовано, тому слід відрізнити рішення конституційного суду від його правових позицій, які в певному сенсі співвідносяться як форма і зміст.

¹ Головін А. С. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні : моногр. / А. С. Головін. — К. : Логос, 2012. — С. 216.

² Ткачук П. М. Правові позиції Конституційного Суду України / П. М. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. — К., 2006. — № 2. — С. 21.

³ Верещагин А. Н. Судебное правотворчество в России. Сравнительно-правовые аспекты / А. Н. Верещагин. — М. : Международные отношения, 2004. — С. 171.

Рішення й правові позиції, як наголошує М. Саликов, тісно пов'язані між собою (другі містяться в перших), але не збігаються як за обсягом, так і за правовими наслідками¹.

Серед учених-конституціоналістів немає одностайності щодо визначення «деяких особливих випадків», тобто питання про підстави можливого перегляду (скасування чи зміни) органом конституційної юрисдикції своїх актів або сформульованих у них правових позицій на сьогодні лишається дискусійним.

Деякі вітчизняні конституціоналісти, досліджуючи порушене питання, нерідко посилаються на статтю 68 Закону як на законодавчо визначену підставу для такого перегляду². На наш погляд, з цим важко погодитися, адже за цією статтею Закону Конституційний Суд України «відкриває нове провадження у справі при виявленні нових обставин по справі, які не були предметом його розгляду, але які існували на час розгляду і прийняття рішення або дачі висновку в справі»³. Залишивши на совісті законодавця очевидну недосконалість цієї правової норми, якою не визначено ні підстав, ні порядку відкриття нового конституційного провадження, ні навіть суб'єктів звернення до Конституційного Суду України з цих питань, спробуємо проаналізувати її зміст.

Насамперед слід зауважити, що в зазначеній статті Закону йдеться не про перегляд чи скасування раніше ухваленого рішення чи сформульованих у ньому правових позицій, а про відкриття нового конституційного провадження за умови виявлення нових обставин. Це, на нашу думку, означає, що орган конституційної юрисдикції у таких випадках, по суті, започатковує процедуру розгляду іншої справи, у якій він може ухвалити відповідне рішення, але в жодному разі не переглянути або скасувати попереднє.

Можливі підстави для відкриття нового конституційного провадження у справі та зміни раніше сформульованої конституційно-правової позиції, як вважає О. Шостенко, слід поділити на такі, що мають виключно процесуальний характер, і такі, що мають матеріально-правовий характер. Автор вважає, що останні, зокрема, впливають зі зміни діючих законодавчих регуляторів, конституційно-правовий зміст яких і було відображено у такій правовій позиції, або з дивергенції (від лат. *diverto* — відхиляюся) між правовими позиціями, сформульованими з одного й того самого питання послідовно національним органом конституційної юстиції та Європейським судом з прав людини⁴.

П. Ткачук також відносить до причин можливого перегляду правових позицій Конституційного Суду України втрату чинності або зміну положень Конституції чи законів України, на підставі яких приймалося рішення Конституційного Суду. Він наголошує, що «вироблена Конституційним Судом України правова позиція як

¹ Конституционный судебный процесс : учеб. для вузов / отв. ред. М. С. Саликов. — М. : Норма, 2003. — С. 176.

² Поліщук Т. С. Реформування конституційних засад судоустрою та судочинства в Україні / Т. С. Поліщук [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nauch.com.ua/pravo/38452/index.html>

³ Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.

⁴ Шостенко О. І. Можливість перегляду Конституційним Судом України власних правових позицій / О. І. Шостенко // Форум права. — 2012. — № 2. — С. 800.

складова його рішення не може бути відмінена або скасована. Вона має діяти доти, поки будуть чинними норми Конституції та законів України, на яких вона базується»¹.

З цим також не можна погодитися повністю, адже, як свідчить практика Конституційного Суду України, дійсно, не можуть застосовуватися у подальшому окремі правові позиції, сформульовані, наприклад, у процесі дослідження положень Конституції України, що втратили чинність у зв'язку з визнанням неконституційним Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року², у тому числі й ті, що роз'яснювали:

— умови формування та повноваження коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України (Рішення від 25 червня 2008 року № 12-рп/2008);

— питання розмежування повноважень Верховної Ради України та Президента України щодо призначення членів Кабінету Міністрів України та керівників вищих органів виконавчої влади (Рішення від 11 грудня 2007 року № 12-рп/2007) тощо.

Водночас слід звернути увагу, що ці правові позиції не були переглянуті або скасовані, вони просто втратили актуальність та мають лише історичне значення, або, як слушно зауважує В. Кряжков, «не можуть розглядатися як прецедент для вирішення аналогічних питань у майбутньому»³.

Натомість, як свідчать результати аналітичного дослідження⁴, значна кількість правових позицій Конституційного Суду України, сформульованих у рішеннях, ухвалених під час чинності Закону № 2222, не втратили своєї актуальності, оскільки хоча й були сформульовані у зв'язку з дослідженням конституційних положень, що нині є нечинними, однак концептуально відповідають основним конституційним засадам та принципам. До таких правових позицій, зокрема, належать ті, що визначають таке:

— при обчисленні строку повноважень Президента України та визначенні дати його чергових виборів повинні застосовуватися положення чинної Конституції України, а не норми законів або інших правових актів (Рішення від 12 травня 2009 року № 10-рп/2009);

— призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України здійснюється Верховною Радою України лише за поданням Президента України (Рішення від 26 лютого 2009 року № 6-рп/2009);

— призначення виборів до органів місцевого самоврядування за наявності законних підстав має для Верховної Ради України обов'язковий характер, однак положення Конституції України не дають підстав парламенту відмінити вже при-

¹ Ткачук П. М. Правові позиції Конституційного Суду України / П. М. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. — К., 2006. — № 2. — С. 21.

² Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, який набрав чинності з 1 січня 2006 року // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 2. — Ст. 44.

³ Кряжков В. А. Конституционная юстиция в Российской Федерации : учеб. пособ. / В. А. Кряжков, Л. В. Лазарев. — М., 1998. — С. 249.

⁴ Інформаційно-аналітичне дослідження правових позицій Конституційного Суду України щодо окремих положень Конституції України від 28 червня 1996 року зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV // Вісник Конституційного Суду України. — 2010. — № 6. — С. 76–113.

значені чергові або позачергові вибори до органів місцевого самоврядування (Рішення від 10 червня 2009 року № 14-рп/2009);

— органи державної влади та їх посадові особи здійснюють свої повноваження на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (Рішення від 9 жовтня 2008 року № 22-рп/2008);

— Верховна Рада України не має права законом делегувати свої повноваження іншим органам державної влади, у тому числі Кабінету Міністрів України (Рішення від 27 травня 2009 року № 12-рп/2009) тощо.

Таким чином, можемо констатувати:

— внесення змін до положень правових актів або втрата чинності положеннями правових актів, що були предметом дослідження Конституційного Суду України, не є підставою для перегляду або скасування його актів та сформульованих у них правових позицій;

— правові позиції, сформульовані при розгляді справ, пов'язаних з дослідженням Конституційним Судом України правових актів, які у подальшому втратили чинність або були змінені за певних умов, не втрачають властивостей прецеденту та можуть застосовуватися як Конституційним Судом України, так і іншими органами державної влади у правозастосовній діяльності.

У цьому аспекті найбільш слушною, на наш погляд, є концепція, запропонована О. Шостенко, за якою підставою для перегляду правових позицій органу конституційної юрисдикції може бути «зміна домінуючого правового уявлення національної юридичної еліти з того чи іншого питання», тобто необхідність враховувати «фактор прогресивної зміни пануючих теоретично-правових уявлень юридичної еліти», що, наприклад, може відбуватися під впливом зміни внутрішніх форм права у різних його сферах¹. До переваг цієї концепції слід віднести насамперед те, що вона найбільш повно відображає поняття та зміст перегляду правової позиції як сукупності процесуальних дій, кінцевою метою яких є зміна групового правового світогляду органу конституційної юрисдикції щодо одних і тих самих питань за однакових правових обставин.

З цим погоджується П. Рабінович, який, посилаючись на практику Європейського суду з прав людини, наголошує, що орган конституційного судочинства у процесі своєї діяльності не може не вдаватися до своєрідного соціального пізнання чи то суспільних наслідків своїх рішень, чи то змін, які відбуваються у суспільстві². Тому, на його думку, перегляд органом конституційної юрисдикції власних правових позицій зумовлений такими чинниками.

1. Визнання помилок у такому пізнанні, що, як вважають деякі правознавці, є наслідком недосконалості положень статті 69 Закону, за якими рішення і висновки Конституційного Суду України є остаточними і не підлягають оскарженню, рівною мірою є обов'язковими до виконання.

Тим самим «презюмується неспроможність Конституційного Суду України припуститися помилки у прийнятті рішення чи дачі висновку. Така претензія актів

¹ Шостенко О. І. Можливість перегляду Конституційним Судом України власних правових позицій / О. І. Шостенко // Форум права. — 2012. — № 2. — С. 802.

² Рабінович П. Конституція України як «живий інструмент» (у світлі офіційного перетлумачення її положень) / П. Рабінович, В. Гончаров [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.yuricom.com/ua/analytical_information/?id=7623

органу конституційної юрисдикції на безпомилковість суперечить здоровому глузду»¹. Згаданий підхід, на їхню думку, чітко відображений у Федеральному конституційному законі Російської Федерації «Про Конституційний Суд Російської Федерації», який, проголошуючи остаточність акта органу конституційної юрисдикції для всіх інших органів державної влади і, зокрема, встановлюючи, що «юридична сила постанови Конституційного Суду Російської Федерації про визнання акта неконституційним не може бути подолана повторним прийняттям цього самого акта» (стаття 79), не зв'язує відповідною вимогою сам Конституційний Суд Російської Федерації — останній наділений правом перегляду власних рішень (стаття 73)².

Однак, по-перше, положення статті 69 Закону щодо остаточності та обов'язковості виконання актів Конституційного Суду України лише відтворює відповідну конституційну норму (стаття 150 Основного Закону України). По-друге, статтею 73 зазначеного закону Російської Федерації не визначаються мотиви можливого перегляду правової позиції Конституційного Суду. За цією правовою нормою «у разі, якщо більшість суддів, які беруть участь у засіданні палати, схиляється до необхідності прийняти рішення, яке не відповідає правовій позиції, вираженій в раніше прийнятих рішеннях Конституційного Суду Російської Федерації, справа передається на розгляд до пленарного засідання»³.

Підстави для такого рішення палати суддів викладені у Постанові Конституційного Суду Російської Федерації від 21 грудня 2005 року, за якою оскільки положення Конституції Російської Федерації виявляють свій регулятивний вплив у соціально-історичному контексті, що розвивається, правові позиції, сформульовані Конституційним Судом Російської Федерації у результаті інтерпретації, тлумачення тих чи інших положень Конституції, можуть уточнюватися або змінюватися з тим, щоб адекватно виявити зміст тих чи інших конституційних норм, їх букву і дух з урахуванням конкретних соціально-правових умов їх реалізації, включаючи зміни в системі правового регулювання⁴.

¹ Поліщук Т. С. Реформування конституційних засад судоустрою та судочинства в Україні / Т. С. Поліщук [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nauch.com.ua/pravo/38452/index.html>

² Поліщук Т. С. Реформування конституційних засад судоустрою та судочинства в Україні / Т. С. Поліщук [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nauch.com.ua/pravo/38452/index.html>

³ Федеральный конституционный закон Российской Федерации «О Конституционном Суде Российской Федерации» от 21 июля 1994 года № 1-ФКЗ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%BE%D1%82_21.07.1994_%E2%84%96_1-%D0%A4%D0%9A%D0%97

⁴ Постановление Конституционного Суда РФ по делу о проверке конституционности отдельных положений Федерального Закона «Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации» в связи с жалобами ряда граждан от 21 декабря 2005 года № 13-П [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://base.consultant.ru>

Таким чином, у зазначених актах взагалі не йдеться про таку підставу для перегляду правових позицій конституційного суду, як їх помилковість. І це, на нашу думку, правильно, оскільки поняття помилковості рішення органу конституційної юрисдикції є суто емпіричним. Його застосування для встановлення помилки як юридичного факту, на наш погляд, взагалі неможливе і тому не може бути предметом законодавчого врегулювання.

2. Адекватне відображення соціальних змін, зокрема:

— соціальна неефективність попередніх правових позицій (або виявлені практикою їх негативні наслідки);

— зміна соціального контексту, зокрема виникнення нових політичних реалій¹.

З цим визначенням, на наш погляд, слід погодитися з одним застереженням, а саме: зміна соціального контексту повинна бути обумовлена виникненням не тільки і не стільки політичних, як економічних реалій.

Наприклад, Конституційний Суд України за роки своєї діяльності ухвалив десятки рішень з питань соціального захисту громадян. Переважна більшість з них зумовила значний резонанс і схвалення у державі і суспільстві, оскільки сприяла відновленню справедливості, громадянської злагоди, соціальної спрямованості діяльності держави. Разом з тим деякі останні рішення не сприймаються окремими політиками та науковцями через те, що, на їхню думку, Конституційний Суд України переглянув свою правову позицію та відійшов від принципів захисту соціальних прав громадян, якими він керувався при розгляді попередніх справ з цих питань.

Зокрема, йдеться про Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012, у якому орган конституційної юрисдикції сформулював правову позицію, за якою однією з ознак України як соціальної держави є забезпечення загальносуспільних потреб у сфері соціального захисту за рахунок коштів Державного бюджету України виходячи з фінансових можливостей держави, яка зобов'язана справедливо і неупереджено розподіляти суспільне багатство між громадянами і територіальними громадами та прагнути до збалансованості бюджету України. В цьому аспекті положення частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116 Конституції України треба розуміти так, що повноваження Кабінету Міністрів України щодо розробки проекту закону про Державний бюджет України та забезпечення виконання відповідного закону пов'язані з його функціями, в тому числі щодо реалізації політики у сфері соціального захисту та в інших сферах. Кабінет Міністрів України «регулює порядок та розміри соціальних виплат та допомоги, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України, відповідно до Конституції та законів України»².

¹ Рабінович П. Конституція України як «живий інструмент» (у світлі офіційного перетлумачення її положень) / П. Рабінович, В. Гончаров [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.yuricom.com/ua/analytical_information/?id=7623

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України

На думку деяких фахівців з конституційного права¹, визнання конституційним надання законом повноважень Кабінету Міністрів України на свій розсуд визначити розміри соціальних виплат матиме наслідком їх суттєве зменшення, що суперечить правовій позиції Конституційного Суду України, сформульованій у Рішенні від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002.

За цією правовою позицією (на яку, до речі, Конституційний Суд України неодноразово посилався і в інших актах) «оскільки для значної кількості громадян України пільги, компенсації і гарантії, право на які передбачене чинним законодавством, є додатком до основних джерел існування, необхідною складовою конституційного права на забезпечення життєвого рівня, який принаймні не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом, то звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів за статтею 22 Конституції України не допускається»². На наш погляд, Конституційний Суд України у цьому випадку діяв виходячи з такого.

По-перше, останнім часом в юридичній науці, зокрема у конституційному праві, має місце зміна поширеного правового уявлення національної юридичної еліти з питань, пов'язаних із забезпеченням соціального захисту громадян, а саме: настійно формується позиція, що законодавець, встановлюючи тим чи іншим законом у межах своїх повноважень права громадян на соціальний захист, повинен виходити з наявності у державі бюджетних коштів, що передбачаються на соціальний захист.

Згідно з домінуючою у світі доктриною права людини поділяються на так звані права поколінь. Громадянські та політичні (класичні) права належать до прав першого покоління, соціально-економічні і культурно-духовні — до другого. Класичні права (першого покоління) визнаються абсолютними, природними і невідчужуваними, справді суб'єктивними правами, безумовно такими, що пов'язують державу і підлягають судовому захисту, а соціальні (другого покоління), як зазначає В. Варламова, у юридичному сенсі не є правами, а становлять претензії на отримання від держави (за рахунок перерозподілу національного доходу) певних моральних благ, що гарантують «достатній рівень життя»³.

Відтак вважається, що проголошені міжнародними конституційними актами соціально-економічні права не підлягають судовому захисту, а розглядаються як загальні установки на соціальну захищеність, які повинні конкретизуватися у поточному законодавстві виходячи з фінансових можливостей держави⁴.

від 25 січня 2012 року № 3-рп/2002 // Вісник Конституційного Суду України. — 2012. — № 2. — С. 25.

¹ Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні : аналіт. доп. / О. О. Кочемировська, О. М. Пищуліна. — К. : НІСД, 2012. — С. 35.

² Рішення Конституційного Суду України у справі щодо пільг, компенсацій і гарантій від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 // Вісник Конституційного Суду України. — 2002. — № 2. — С. 10.

³ Варламова Н. В. Введение к Форуму «Конституционный статус социально-экономических прав» / Н. В. Варламова // Конституционное право : Восточноевропейское обозрение. — М., 2000. — № 1 (30). — С. 144.

⁴ Головін А. С. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні : моногр. / А. С. Головін. — К. : Логос, 2012. — С. 13.

Так, згідно зі статтею 22 Загальної декларації прав людини «кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і здійснення необхідних для підтримання її гідності і вільного розвитку її особистості прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави»¹. Відповідно до Європейської соціальної хартії (переглянутої) «забезпечуючи реалізацію соціальних прав людини і громадянина, кожна держава виходить насамперед зі стану свого розвитку та своїх можливостей»².

По-друге, підтверджуючи конституційність повноважень Кабінету Міністрів України встановлювати розміри соціальних виплат, Конституційний Суд України, як і Європейський суд з прав людини та деякі конституційні суди європейських країн, виходив також з економічних реалій. Наприклад, Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 6 лютого 2012 року визначив економічну кризу як обставину, за якої у надзвичайних випадках правове положення, що регулює пенсійні відносини, може бути змінене, у тому числі шляхом скорочення пенсій за віком, наскільки це необхідно для забезпечення критично важливих інтересів суспільства та захисту інших конституційних цінностей³.

Таким чином, у наведеному та аналогічних випадках перегляд власних правових позицій Конституційним Судом України є не тільки виправданим, а й необхідним. Однак, на наш погляд, це не применшує важливості якнайшвидшого законодавчого врегулювання цього аспекту діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції у нашій державі.

Викладене у цій статті дозволяє зробити деякі висновки щодо суті та змісту феномену правових позицій Конституційного Суду України:

1) правові позиції відрізняються за своєю юридичною силою, що залежить від юридичної сили акта, у якому їх було сформульовано. Такими, що відображають офіційну позицію Конституційного Суду України, можуть вважатися лише ті правові позиції, що підтримані кваліфікованою більшістю від його конституційного складу;

2) правові позиції є особливою специфічною категорією джерел права;

3) формулювання правових позицій у актах Конституційного Суду України, ухвалених за змінених правових обставин, не означає, що було переглянуто або скасовано правові позиції, сформульовані у його попередніх актах;

4) переглянутими правовими позиціями є такі, що сформульовані у актах Конституційного Суду України, ухвалених у справах, що розглядалися за однакових правових обставин та є протилежними за змістом повністю або частково;

¹ Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена у резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. — 2008. — № 93. — Ст. 3103.

² Європейська соціальна хартія (переглянута), відкрита для підписання 3 травня 1996 року (набула чинності 1999 року) (хартію ратифіковано із заявами Законом України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 43. — Ст. 418.

³ Бірмонтієнє Т. Проблеми перегляду правових позицій Конституційного Суду Литовської Республіки щодо захисту соціальних прав в умовах економічної кризи / Т. Бірмонтієнє // Вісник Конституційного Суду України. — 2013. — № 2. — С. 111–112.